

The Essentials and Codes of Conduct for Quran Memorizers from the Perspective of Ayatollah Khamenei and Scriptural Substantiation Based on Quranic Verses and Hadiths

Syed Mojtaba Akhtar Razavi¹ , & Ahmad Zarnegar²

1. Corresponding Author, Faculty member of Al-Mustafa Al-Alamiyah University, Qom, Iran: seyedmojtaba_akhtarrazavi@miu.ac.ir
2. Assistant Professor of the Department of Islamic Studies at The Islamic Republic of Iran Broadcasting University (IRIBU), Tehran, Iran: zarnegar@iribu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
17 March 2026

Received in revised form:
14 April 2026

Accepted:
8 May 2026

Available online:
20 June 2026

Keywords:

Quran Memorization (Hifz),
Grand Ayatollah Khamenei,
Quranic Codes of Conduct,
Bearers of the Quran
(Hamalat al-Quran),
Intimacy with the Quran,
Quranic Pedagogical Training,
Quranic Morality.

ABSTRACT

Objective: This research aims to systematically extract and critically analyze the ethical, pedagogical, and social requirements of Quran memorizers based on the discourse of Grand Ayatollah Khamenei, substantiating each dimension with authoritative Quranic verses and hadiths.

Method: Employing a descriptive-analytical and thematic text-analytic approach, this study synthesizes library resources, authoritative Shi'i and Sunni hadith corpuses, and primary discourse archives to categorize the normative framework of memorizers.

Findings: Findings demonstrate that Quran memorization transcends mnemonic achievement and cosmetic showcase. Its core pillars comprise consistent review to safeguard retention, humble gratitude, utter sincerity free of ostentation, authentic adherence to recitation etiquette (isti'adhah, tajweed, semantic-guided pause and inception), deep reflection (tadabbur), righteous action, moral embodiment (takhalluq), and dedicating spiritual merits to martyrs and the righteous.

Conclusion: Quranic memorization serves as the vital gateway to intellectual contemplation, righteous practice, and civilizational revival. Transforming memorizers into living models of ethical praxis is central to cultivating a flourishing, faith-driven society

Cite this article: Akhtar Razavi, S. M.; & Zarnegar, A. (2026). The Essentials and Codes of Conduct for Quran Memorizers from the Perspective of Ayatollah Khamenei and Scriptural Substantiation Based on Quranic Verses and Hadiths. *Studies of Quran Reading*, 2025, 14 (26), 37-66. <https://doi.org/10.22034/qer.2026.24458.1317>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qer.2026.24458.1317>

1. Introduction

The Holy Quran stands as the eternal charter of human guidance and the cornerstone of Islamic civilization. In the strategic paradigm of Grand Ayatollah Khamenei, nurturing an intimate connection with divine revelation and fostering an active community of Quran memorizers (Huffaz) constitutes a vital requisite for spiritual and civilizational flourishing.

Lexically, 'Hifz' denotes vigilance, preservation, safeguarding from loss, and mental retention opposing oblivion (al-Farahidi, *Kitab al-'Ayn*; Ibn Manzur, *Lisan al-'Arab*; al-Raghib al-Isfahani, *Mufradat*). In Quranic terminological conventions, a 'Hafiz' is one who has committed the entirety of the text to memory according to authentic recitation transmissions. Historically, early Islamic tradition frequently employed terms such as 'Qurra', 'Hamalat al-Quran', and 'Jumma' al-Quran' before 'Hafiz' became institutionalized in early hadith and biographical literature. This study systematically delineates the comprehensive requirements expected of Quran memorizers, matching contemporary leadership guidance with canonical scriptural proof-texts.

2. Research Methodology

This study employs a qualitative descriptive-analytical methodology rooted in documentary and library research. The analytical corpus encompasses the complete archival speeches, instructions, and Quranic gatherings of Grand Ayatollah Khamenei over four decades, synthesized alongside primary canonical hadith compendiums and Quranic exegeses (including al-Kulayni's *al-Kafi*, al-Hurr al-'Amili's *Wasa'il al-Shi'ah*, al-Nuri's *Mustadrak*, al-Majlisi's *Bihar al-Anwar*, *Nahj al-Balagha*, *Kanz al-'Ummal*, and al-Bayhaqi's *Sunan*). Conceptual coding extracted ten core functional dimensions spanning pedagogical discipline, phonetic precision, hermeneutical contemplation, and ethical-social responsibilities.

3. Research Findings & Ten Core Dimensions of Requirements

The research findings articulate ten fundamental pillars governing the conduct and vocation of Quran memorizers :

1. Imperative of Continuous Revision: Initial memorization is merely the threshold; sustaining retention demands perpetual repetition. As recorded in prophetic traditions, the Quran in human memory is like hobbled camels that slip away rapidly if untended.

2. **Profound Gratitude for the Gift of Memorization:** Committing the divine word to heart is an immense spiritual grace requiring inward and behavioral thanksgiving.

3. **Total Sincerity and Rejection of Ostentatious Displays:** Recitation must remain free of narcissism and worldly pride. Fixating excessively on mechanical data (e.g., reciting arbitrary page/letter numbers) is discouraged in favor of meaningful scriptural connections.

4. **Observance of Recitation Etiquette & True Isti'adhah:** Commencing recitation with heartfelt seeking of divine refuge protects the reciter from self-serving motivations and maintains sacred awareness of the divine presence.

5. **Accurate, Melodious, and Disciplined Recitation (Tajweed & Tartil):** Precise phonetic articulation and measured recitation touch listeners' hearts and elevate their spiritual consciousness.

6. **Mastery of Waqf (Pause) and Ibtida' (Inception):** Pauses and continuations must be guided by rigorous semantic comprehension to prevent distorting theological meanings.

7. **Deep Hermeneutical Contemplation (Tadabbur):** Memorization provides a constant mental repository for meditating upon divine themes and cosmic wisdom.

8. **Active Implementation of Quranic Commands:** Practical observance in personal, marital, civic, and societal realms is the core objective of memorization.

9. **Embodying Quranic Character & Virtuous Lifestyle:** The memorizer's character should reflect the prophetic persona ("His character was the Quran"), integrating faith, aesthetics, and ethical virtue.

10. **Dedicating Recitation Merits (Thawab) to Martyrs and the Departed:** Gifting Quranic rewards to departed believers, martyrs, and the Living Imam (May Allah hasten his relief) honors classical Prophetic and Ahl al-Bayt traditions.

4. Conclusion & Strategic Horizon

A comprehensive appraisal of the leadership's discourse demonstrates that Quranic memorization is neither an isolated technical feat nor a ceremonial ornament. Rather, it represents an integrated matrix encompassing mnemonic discipline, hermeneutical depth, ethical embodiment, and societal responsibility. Moving past superficial approaches and mobilizing educational institutions toward training generations of holistic memorizers lays the institutional foundation for cultural renaissance and contemporary Islamic civilization.

بایسته‌های حافظان قرآن از منظر قائد شهید انقلاب اسلامی و مستندسازی آن بر اساس آیات و روایات

سید مجتبی اختر رضوی^۱ و احمد زرنگار^۲

۱. نویسنده مسئول، عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمية، قم، ایران، رایانامه: seyedmojtaba_akhtarrazavi@miu.ac.ir

۲. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه صدا و سیما، تهران، ایران، رایانامه: zarnegar@iribu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش با هدف استخراج نظام‌مند و تحلیل انتقادی الزامات اخلاقی، تربیتی و اجتماعی حافظان قرآن بر اساس گفتمان آیت‌الله خامنه‌ای و مستندسازی هر یک از این ابعاد با آیات معتبر قرآن و روایات انجام شده است.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی
روش: پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تحلیل متنی مضمونی، منابع کتابخانه‌ای، مجموعه‌های معتبر حدیثی شیعه و اهل سنت و آرشیو سخنان و بیانات اولیه را در هم می‌آمیزد تا چارچوب هنجاری مربوط به حافظان قرآن را دسته‌بندی کند.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۲۶
یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که حفظ قرآن فراتر از یک دستاورد حافظه‌ای یا نمایش ظاهری است. ارکان اصلی آن عبارت‌اند از: مرور مستمر برای تثبیت محفوظات، شکرگزاری همراه با تواضع، اخلاص کامل و دوری از ریا، پابندی اصیل به آداب تلاوت (استعاذه، تجوید، وقف و ابتدا بر اساس معنا)، تدبیر عمیق، عمل صالح، تخلّق به اخلاق قرآنی و اهدای ثواب معنوی به شهدا و صالحان.	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۲۵
نتیجه‌گیری: حفظ قرآن دروازه‌ای حیاتی برای تدبیر فکری، عمل صالح و احیای تمدنی است. تبدیل حافظان قرآن به الگوهای زنده کنش اخلاقی، نقشی اساسی در شکل‌دهی به جامعه‌ای بالنده و ایمان‌محور دارد.	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۱۸
	تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۳۰
	کلیدواژه‌ها: حفظ قرآن، آیت‌الله خامنه‌ای، آداب و الزامات قرآنی، حاملان قرآن، انس با قرآن، تربیت قرآنی، اخلاق قرآنی.

استناد: اختر رضوی، سید مجتبی؛ و زرنگار، احمد (۱۴۰۵). بایسته‌های حافظان قرآن از منظر قائد شهید انقلاب اسلامی و مستندسازی آن بر اساس آیات و روایات. *مطالعات قرائت قرآن*. ۱۴ (۲۶)، ۳۷-۶۶. <https://doi.org/10.22034/qer.2026.24458.1317>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمية.

مقدمه

قرآن کریم، به‌عنوان فروزنده‌ترین منشور هدایت و روشن‌گرتین کتاب آسمانی، همواره محور تمدن‌سازی، معرفت‌افزایی و حیات معقول انسان مسلمان بوده است. این کتاب آسمانی، نه‌تنها برنامه زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان را ترسیم می‌کند، بلکه در طول قرن‌ها، عمیق‌ترین بن‌مایه‌های فرهنگی، حقوقی، اخلاقی و عرفانی جهان اسلام را شکل داده است. از این رو، هرگونه تلاش برای گسترش فهم صحیح قرآن، انس با مفاهیم بلند آن، و کاربردی‌سازی آموزه‌هایش در ساحت‌های گوناگون حیات، از والاترین مقاصد دینی و انسانی به شمار می‌رود.

در میان جلوه‌های گوناگون ارتباط مؤمنان با قرآن، جایگاه ممتاز «حافظان قرآن» از برجستگی‌ویژه‌ای برخوردار است. این قشر مبارک، نه‌تنها با آیات الهی انس دیرینه دارند، بلکه در عمل، پاسداری از تحریف‌ناپذیری و پیام‌رسانی وحی را بر عهده گرفته‌اند. از این رو، بازشناسی بایسته‌ها و شایستگی‌های فردی و اجتماعی حافظان قرآن، یکی از ضرورت‌های اساسی در عصر کنونی است که می‌تواند به تعالی هرچه‌بیشتر جریان قرآنی جامعه کمک کند. در این مسیر، بیانات رهبر معظم و شهید انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و روشن‌ترین منابع راهبردی، می‌تواند نقش آفرینی مؤثری در تبیین این بایسته‌ها داشته باشد. معظم‌له همواره بر ضرورت انس عمیق با قرآن، فهم دقیق معارف آن، و به‌کارگیری مفاهیم وحیانی در زیست فردی و اجتماعی تأکید فرموده‌اند و نگاه ایشان به حافظان قرآن، ترکیبی است از قداست‌بخشی به این جایگاه، مسئولیت‌آفرینی برای آنان، و ترسیم افق‌های روشن آینده‌ای که در آن، قرآن محور همبستگی و پیشرفت امت اسلامی است.

بر این اساس، مقاله حاضر با تکیه بر بیانات معظم‌له در دیدارهای مختلف با قاریان و حافظان قرآن، در پی آن است تا بایسته‌های کلیدی مورد انتظار از حافظان قرآن را احصا، تبیین و تحلیل نماید. این بایسته‌ها، هم شامل ابعاد معرفتی و اخلاقی فردی حافظان می‌شود و هم به کارکردهای اجتماعی و تمدنی آنان در عرصه‌های فرهنگی و هویتی می‌پردازد. امید است که این نوشتار، گامی هرچند کوچک در جهت ترویج فرهنگ ناب قرآنی و تحقق جامعه‌ای قرآنی، در تراز انقلاب اسلامی باشد.

الف. مفهوم‌شناسی «حفظ»

پیش‌نیاز هر بحثی، شناخت دقیق و فهمِ واژگانِ کلیدی آن است. از این‌رو، پیش از ورود به اصل بحث، ضروری می‌نماید که واژه «حفظ» مورد بررسی قرار گیرد و معنای لغوی و اصطلاحی آن روشن شود. خلیل بن احمد در کتاب العین می‌گوید: «الْحِفْظُ: نَقِيصُ النَّسْيَانِ، وَهُوَ التَّعَاهُدُ وَقِلَّةُ الْغَفْلَةِ» (فراهیدی، ۱۴۱۰: ۱۹۹/۳). یعنی حفظ، ضد فراموشی است و عبارت است از به‌خاطر داشتن و کمتر مورد غفلت و بی‌توجهی قرار دادن. ابن‌منظور نیز همین مطلب را در لسان‌العرب آورده است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ۴۴۱/۷).

راغب اصفهانی در المفردات درباره این واژه چنین می‌نویسد: «الْحِفْظُ يُقَالُ تَارَةً لِهَيْئَةِ النَّفْسِ الَّتِي بِهَا يَثْبُتُ مَا يُؤَدَّى إِلَيْهِ الْفَهْمُ، وَتَارَةً لَصَبْطِ الشَّيْءِ فِي النَّفْسِ وَيُضَادُّهُ النَّسْيَانُ، وَتَارَةً لِاسْتِعْمَالِ تِلْكَ الْقُوَّةِ، فَيُقَالُ: حَفِظْتُ كَذَا حِفْظًا، ثُمَّ يُسْتَعْمَلُ فِي كُلِّ تَقْفُدٍ وَتَعَهُدٍ وَرِعَايَةٍ... وَالتَّحَفُّظُ: قِيلَ هُوَ قِلَّةُ الْغَفْلَةِ، وَحَقِيقَتُهُ إِنَّمَا هُوَ تَكَلُّفُ الْحِفْظِ لِضَعْفِ الْقُوَّةِ الْحَافِظَةِ» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۲۴۴).

به‌بیانی، گاهی «حفظ» به حالت نفسانی‌ای گفته می‌شود که در آن، فهم و درک با آرامش به جان می‌رسد و ثابت می‌ماند؛ گاهی نیز به معنای قدرت یادگیری و ضبط درون‌ذهنی است که ضد آن فراموشی است؛ و گاهی به کارگیری همین نیرو اراده می‌شود، چنان‌که گفته می‌شود: «حَفِظْتُ كَذَا حِفْظًا» یعنی آن را از بر کردم و در خاطر نگه داشتم. سپس این واژه در معانی غمخواری، عهده‌داری، نگهداری و رعایت چیزی یا کسی نیز به کار رفته است. «تَحَفُّظٌ» نیز به معنای کم‌بود غفلت است و حقیقت آن عبارت است از به‌سختی به یاد سپردن چیزی، به‌خاطر ضعف نیروی حافظه.

در کتاب التحقیق نیز پس از نقل معانی گوناگون حفظ، از جمله نگهداری مال از تلف شدن، حفظ امانت از خیانت، و حفظ نماز از فوت شدن، چنین آمده است: «پس حقیقت حفظ، همان مراقبت و نگهداری است» (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۲۵۳/۲).

بنابراین، واژه «حفظ» در زبان عربی در دو معنا به کار رفته است: ۱. نگهداری و نگهداری؛ ۲. به‌خاطر سپردن (ضد فراموشی).

البته از اقوال اهل لغت می‌توان چنین برداشت کرد که هر دو معنا به یک اصل بازمی‌گردد و آن، همان جلوگیری از نابود شدن چیزی، چه در ذهن و چه در عالم خارج است.

«حفظ» در اصطلاح، به معنای به خاطر سپردن و از بر کردن است و در بحث پیش رو، منظور از آن، خواندن قرآن با تکیه بر حافظه است. «حافظ» اسم فاعل است که در اصطلاح علوم قرآنی، به کسی گفته می‌شود که تمام قرآن را با به کارگیری قرائتی قابل قبول نزد قرآن‌شناسان، به خاطر سپرده باشد. در صدر اسلام، به حافظان قرآن، «قاری» گفته می‌شد و در واقع، قرائت از حفظ جدا نبود (عاملی، ۱۳۷۴: ۲۵۹). همان‌گونه که در حدیث آمده است: «مَنْ دَخَلَ فِي الْإِسْلَامِ طَائِعاً وَ قَرَأَ الْقُرْآنَ ظَاهِراً، فَلَهُ فِي كُلِّ سَنَةٍ مِائَتَا دِينَارٍ فِي بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ، إِنْ مُنِعَ فِي الدُّنْيَا أَخَذَهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَافِيَةً حَوْجَ مَا يَكُونُ إِلَيْهَا» (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۶/۱).

باید توجه داشت که عبارت «قَرَأَ الْقُرْآنَ ظَاهِراً» به معنای حفظ کردن قرآن است و این یک معنای کنایی است (ابن منظور، ۱۴۱۴: ماده «ظهر»؛ زبیدی، بی‌تا، ماده «ظهر»). بنابراین، ترجمه این عبارت به «خواندن قرآن به‌طور آشکار» درست نیست، چنان‌که برخی از مترجمان چنین معنا کرده‌اند. اصطلاح «حافظ» افزون بر حافظ قرآن، کاربرد دیگری نیز دارد؛ به کسی که بر سنی رسول اکرم ﷺ احاطه داشته، موارد اتفاق و اختلاف آن را بداند و به احوال راویان و طبقات مشایخ، آگاهی کامل داشته باشد نیز «حافظ» گفته می‌شود (مؤلفان، ۱۳۷۵: ۳۸۵/۶، واژه «حفظ قرآن»). برخی تعداد آن را نیز معین کرده‌اند و گفته‌اند که فرد باید صدهزار حدیث با سند از حفظ داشته باشد تا این واژه بر او اطلاق شود (الامین، بی‌تا، ۴۷۱/۷).

عده‌ای معتقدند در صدر اسلام، به خاطر سپارندگان قرآن را «حافظ» نمی‌خواندند و با واژه‌هایی چون «جُمَاعُ الْقُرْآن»، «قُرَّاءُ الْقُرْآن»، «حَمَلَةُ الْقُرْآن» و «الماهرین فی القرآن» از آنان یاد می‌کردند (مؤلفان، ۱۳۷۵: ۳۸۵/۶، واژه «حفظ قرآن») و واژه «حافظ» پس از قرن اول یا نیمه دوم قرن دوم هجری در این معنا به کار گرفته شد. علامه عسکری در کتاب ارزشمند خود می‌نویسد: واژه «حافظ» پس از قرن اول به کار رفته است و در صدر اسلام به کسی که قرآن را از بر داشت، «جامع» می‌گفتند (عسکری، ۱۴۱۶: ۳۲۱/۱). ولی دائرةالمعارف تشیع، زمان به کارگیری این واژه در معنای اصطلاحی را پس از نیمه دوم قرن دوم هجری می‌داند.

علامه حسن‌زاده آملی معتقد است در صدر اسلام، «حافظ» لقب کسی بود که قرآن را تماماً حفظ داشته باشد؛ اما بعدها برای کسی که صدهزار حدیث از حفظ داشته باشد، مصطلح شد (حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۸: ۴۸۳/۴، کلمه ۳۷۶).

در مجموع، می‌توان گفت که نظر علامه عسکری به واقع نزدیک‌تر است؛ زیرا در دو روایت از امام صادق (علیه السلام) واژه‌های «الحافظ للقرآن» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۷۱/۵۹) و «حافظ القرآن» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲/۹۲) به کار رفته است. امام صادق (علیه السلام) در سال ۸۳ هجری دیده به جهان گشود؛ بنابراین، واژه «حافظ قرآن» تقریباً پس از قرن اول هجری، به تدریج در معنای اصطلاحی استعمال شده است. یادآوری می‌شود که واژه «حافظ» در متون ادبی و منابع تاریخی، پس از نیمه دوم هجری به کار رفته است (مؤلفان، ۱۳۷۵: ۳۸۶/۶). البته این سخن با کلام علامه حسن‌زاده آملی نیز منافات ندارد و می‌توان گفت که اصطلاح «حافظ» در مورد حافظ حدیث، پس از رواج آن در مورد حافظ قرآن، شایع شده است.

ب. بایسته‌های حافظان قرآن از منظر امام شهید خامنه‌ای

شهید حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان رهبری الهی و قرآن‌شناس بصیر، همواره نگاهی راهبردی و جامع به جایگاه حافظان قرآن داشته‌اند و در بیانات متعدد خویش، افزون بر تشویق و تکریم این قشر قرآنی، به تبیین بایسته‌ها، وظایف و افق‌های پیش روی آنان پرداخته‌اند. در این نوشتار، با مرور دیدگاه‌های ایشان، مهم‌ترین آموزه‌ها و مسئولیت‌هایی که برای حافظان قرآن ترسیم کرده‌اند، استخراج و ارائه می‌شود.

۱. لزوم تکرار مستمر محفوظات

یکی از ضروری‌ترین توصیه‌ها به حافظان قرآن، تکرار مستمر محفوظات است تا از فراموشی آن مصون بمانند. رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، بارها بر این نکته تأکید فرموده‌اند که حفظ، تنها آغاز راه است و ماندگاری آن، نیازمند مراقبت دائمی است. ایشان در این باره می‌فرمایند: «البته توجه داشته باشید که حفظ قرآن قدم اول است. اولاً حفظ را باید نگه داشت. بنابراین حافظ قرآن باید تلاوت کننده مستمر قرآن باشد؛ یعنی مرتباً بایستی قرآن را تلاوت کند؛ ولاً حفظ از دست خواهد رفت. بعد بایستی این حفظ کمک کند به تدبیر، که این‌جور هم هست؛ حفظ حقیقتاً کمک میکند به تدبیر. آنجائی که شما قرآن را تکرار میکنید، حافظید و می‌خوانید، فرصت تدبیر و تعمق در آیات قرآن برای شما پیدا میشود.» (بیانات در دیدار قاریان و حافظان و اساتید قرآنی؛ ۱۳۹۰/۰۵/۱۱).

ایشان همچنین در سخنانی دیگر، حافظان را به قدرشناسی از این نعمت بزرگ الهی فراخوانده و از آنان می‌خواهند که نگذارند حفظشان سست شود یا از دست برود:

«آنهایی که حافظند، این نعمت بسیار بزرگ الهی را قدر بدانند؛ نگذارند حفظشان ضعیف بشود یا خدای نکرده از دست برود.» (بیانات در دیدار قاریان قرآن؛ ۱۳۸۹/۰۴/۲۴؛ نیز ر.ک: بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات قرآن؛ ۱۳۷۷/۰۹/۰۱).

مستندات قرآنی و حدیثی

در منابع روایی، تأکید فراوانی بر تداوم مراقبت از قرآن و تکرار آن شده است. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است: «مَثَلُ الْقُرْآنِ مَثَلُ [صَاحِبِ] الْإِبِلِ الْمُعَقَّلَةِ، إِنْ عَاهَدَهَا أَمْسَكَهَا، وَإِنْ أَطْلَقَهَا ذَهَبَتْ» (نوری، ۱۴۰۸: ۲۶۱/۴)؛ یعنی مثل قرآن، مثل شتر بسته‌ای است که اگر صاحبش مراقبش باشد، پیش او می‌ماند، و اگر رهایش کند، می‌گریزد.

نیز در حدیثی دیگر آمده است: «تَعَاهَدُوا هَذَا الْقُرْآنَ؛ فَإِنَّهُ وَحْشِيٌّ فَلَهُوَ أَسْرَعُ تَفْصِيًّا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ مِنَ الْإِبِلِ مِنْ عَقْلِهَا، وَلَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: نَسِيتُ آيَةَ كَيْتٍ وَ كَيْتٍ، بَلْ نَسِيتُ» (متقی هندی، ۱۴۰۵: ۲۸۵۰)؛ یعنی از این قرآن نگهداری کنید؛ زیرا که قرآن فرار است و از سینه‌های مردان زودتر می‌گریزد تا شتر از زانو بندش، و هیچ‌یک از شما نگوید: فلان آیه را فراموش کردم؛ بلکه [این گونه است که] از یاد برده شده است.

۲. قدرشناسی نعمت حفظ قرآن و لزوم شکرگزاری آن

هر نعمتی که خداوند به انسان ارزانی می‌دارد، شایسته ارج نهادن و قدرشناسی است؛ و این قدرشناسی، افزون بر سپاس زبانی، باید در عمل نیز نمود یابد. رهبر معظم و شهید انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، همواره بر این نکته تأکید داشته‌اند که توفیق انس با قرآن و حفظ کلام الهی، از بزرگ‌ترین نعمت‌هایی است که نصیب جوانان و نوجوانان این مرزوبوم شده است.

ایشان در دیدار با قاریان و حافظان قرآن فرمودند: «شما جوانهای قرآنی و کسانی که در راه قرآن عمر خود را، سالهای خود را، جوانی خود را، نیروی خود را مصرف می‌کنید، از خدای متعال شاکر باشید؛ این توفیق بزرگی است که خدای متعال جوانان را، نوجوانان را توفیق بدهد که اینها انس پیدا کنند با قرآن؛ راه قرآن را انتخاب نکنند. چنین چیزی در دورانهای گذشته نبود؛ قرآن در بین جوانان

رواج نداشت، ترویج نمیشد؛ امروز بحمدالله در بین جوانها ترویج میشود؛ و شما جزو عوامل و تأثیرگذاران این ترویج هستید؛ این را قدر بدانید.» (بیانات در محفل انس با قرآن؛ ۱۳۹۳/۰۴/۰۸؛ نیز ر.ک: بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات قرآن؛ ۱۳۷۷/۰۹/۰۱).

خود ایشان در یکی از دیدارهایشان، خداوند متعال را به خاطر وجود این قاریان قرآن سپاس گفته و از اساتید، مربیان و پدران آنان نیز تشکر کرده‌اند (ر.ک: بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن؛ ۱۳۷۰/۱۱/۱۷).

ایشان همچنین در جای دیگر تأکید کرده‌اند که قرآن‌خوانی باید به یک فرهنگ همگانی تبدیل شود و خانواده‌ها نقش کلیدی در این مسیر دارند:

«بچه‌هایتان را قرآنی کنید؛ همچنان که هستند. شما جوانان عزیز که دل‌های پاک و نورانیان با قرآن آشناست، این را قدر بدانید. آن کسانی که این توفیق را پیدا کرده‌اند قرآن را حفظ کنند، آن محفوظ خودشان را قدر بدانند؛ خیلی قیمت دارد، خیلی عزیز است.» (بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات قرآن؛ ۱۳۷۷/۰۹/۰۱)

ایشان در بیانی دیگر، حفظ قرآن را «نعمتی بزرگ» خوانده و بر مغتنم شمردن فرصت جوانی برای حفظ قرآن تأکید کرده‌اند: «نکته آخر هم که باز تکرار است و مکرر ما این را عرض کرده‌ایم، حفظ قرآن است. حفظ قرآن یک نعمت بزرگ است. این جوانها و نوجوانها سن توانائی حفظ را قدر بدانند. شماها در سنی هستید که میتوانید حفظ کنید و در ذهنتان بماند... اگر شما در دوره جوانی و بخصوص در دوره نوجوانی قرآن را حفظ کنید، این یک سرمایه و ذخیره‌ای برای شماست. و امکان تدبر در قرآنی که در حفظ انسان هست، بمراتب بیشتر از امکان تدبر برای کسی است که قرآن را حافظ نیست.» (بیانات در دیدار قاریان؛ ۱۳۸۶/۰۶/۲۲)

مستندات قرآنی و حدیثی

در منابع دینی، برای جایگاه حفظ قرآن و ارزش آن، فضیلت‌های بی‌شماری ذکر شده است. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «کسی که قرآن را از حفظ بخواند و گمان کند خداوند او را نمی‌آمرزد، در شمار کسانی قرار می‌گیرد که آیات الهی را به تمسخر گرفته‌اند.» (نوری، ۱۴۰۸: ۲۶۹/۴).

این روایت نشان می‌دهد که آموزش گناهان، در قبال تلاوت از حفظ قرآن، چنان مسلم و قطعی است که انکار آن، در حکم تمسخر آیات الهی شمرده شده است.

نیز از آن حضرت نقل شده است: «وَمَنْ أُوتِيَ الْقُرْآنَ فَظَنَّ أَنَّ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ أُوتِيَ أَفْضَلَ مِمَّا أُوتِيَ فَقَدْ عَظَّمَ مَا حَقَّرَ اللَّهُ وَحَقَّرَ مَا عَظَّمَ اللَّهُ» (کلینی، ۱۳۶۵: ۶۰۴)؛ یعنی هر کس قرآن به او داده شود و گمان برد که هیچ‌یک از مردم، بهتر از آنچه به او داده شده دریافت کرده است، بی‌گمان آنچه را خدا خوار شمرد، بزرگ داشته؛ و آنچه را خدا بزرگ شمرد، خوار داشته است. واقعاً کسی که چنین جایگاه ارزشمندی دارد، باید قدر خویش را بشناسد. چنان‌که در نهج البلاغه آمده است:

«كَمْ بِالْمَرْءِ جَهْلًا أَنْ لَا يَعْرِفَ قَدْرَهُ» (نهج البلاغه، خطبه ۱۶)؛ یعنی برای نادانی انسان، همین بس که قدر خویش را نشناسد.

۳. پرهیز از خودنمایی و افراط در ارائه نمایشی حفظ

بسیاری از مواقع پیش می‌آید که حافظ قرآن در مسابقات، محافل یا جمعی به تلاوت قرآن می‌پردازد. در این گونه موارد، باید مواظب باشد که تلاوت او برای خودنمایی نباشد، بلکه همواره اخلاص را مد نظر قرار دهد. رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، در دیدار رمضانیه با حافظان، قاریان و استادان قرآنی، به این نکته مهم چنین اشاره فرمودند:

«نکته دوم این است که تلاوت در جمع یک هنر است، یک هنر مقدس است. این هنر که در شمار برترین هنرهای قدسی است و جزو برترین هنرهای مقدس است، باید در خدمت ذکر و در خدمت دعوت باشد. قرآن ذکر است دیگر؛ تلاوت شما باید در خدمت ذکر باشد؛ باید جوری تلاوت کنید که من مستمع، متذکر بشوم، و به یاد خدا، به یاد قیامت، به یاد عوالم بالا بیفتم؛ بیشتر از آنکه انسان متذکر است، باید از تلاوت شما متذکر بشود؛ شما در تلاوتتان این را در نظر قرار بدهید، این را بخواهید. مراقب باشیم که چیزهای حاشیه‌ای، بعضی از خودنمایی‌ها – که ماها خب انسانیم، ضعیفیم، در کارهایمان یک بخشی، یک خودنمایی‌هایی هست، حالا بنده آن مقدار کمش را نمی‌خواهم خیلی مته روی خشخاش بگذارم – غلبه نکند؛ آن حالت خودنمایی بر آن حالت تذکر و مُذَكِّرَت و دعوت الی الله غلبه نکند در این تلاوتی که شما انجام می‌دهید. نباید فقط به عنوان یک هنر به این نگاه کنید؛ بعضی از خواننده‌های قرآن غیر ایرانی را که انسان نگاه می‌کند، به این [کار] فقط به صورت یک هنر نگاه می‌کنند؛ نه، این فقط یک هنر نیست؛ این، وسیله دعوت الی الله است؛

با این شکل بایستی به آن نگاه کنید. باید جوری باشد که «وَ إِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا»؛ وقتی شما قرآن می‌خوانید باید ایمان من افزایش پیدا کند؛ ایمان مستمعان بایستی افزایش پیدا کند. یک مقداری از این به عهده شما است که شما باید این کار را انجام بدهید، تا حدود زیادی بر عهده قاری است.» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم؛ ۱۴/۰۱/۱۴۰۱).

شاید یکی از مصادیق خودنمایی، ارائه افراطی و نمایشی حفظ و بیان اعداد و ارقامی باشد که به جز ایجاد انگیزه برای نوآموزان، تأثیری در فهمیدن و فهماندن آیات قرآن ندارد. ایشان در یکی از سخنان خود به این مسئله پرداخته و بر لزوم توجه به محتوای آیات به جای حاشیه‌پردازی تأکید کرده‌اند: «باید وارد شوید و قرآن را حفظ کنید. من در برنامه‌های این دو سه روز که پخش شد، دیدم بچه‌های کوچک ما قرآن را با خصوصیات آیه، سوره، صفحه به صفحه و خطبه خط حفظ کرده‌اند. بسیار کار جالبی است. بسیار زیباست. واقعاً باید از پدران و مادران این بچه‌ها تجلیل کرد. بسیار اهمیت دارد که انسان این‌طور با نوجوان خودش کار کند و او را این‌گونه بار بیاورد. اینها می‌ماند.

البته من یک تذکر هم بدهم: ذهن این بچه‌ها را با اعداد رایانه‌ای پر نکنید. ما چه کار داریم که فلان سوره چند حرف دارد؟ روزگاری این گونه مسائل لازم بود. روزگاری که خوف تحریف وجود داشت، لازم بود عدد کلمات و عدد حروف، محفوظ باشد. امروز قرآن، هزاران چاپ شده است. چه کسی جرأت دارد یک حرف از قرآن کم یا زیاد کند؟ این کارها امروز لازم نیست. به‌جای این کارها، بگویید حفظ کنند که در خواتیم آیات، تعبیرات مثلاً «و هو السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» چند جا در فلان سوره آمده است. سمیع یا علیم یا قدیر؛ چند تا از اینها با هم آمده است. کدام یک با هم آمده است. اینها خوب است. اینها را حفظ کنند. اینها در فهم معانی آیات تأثیر می‌گذارد. ببینند در آیات مثلاً اَوَّلِ این سوره تا آخر سوره، چند بار کلمه وحی آمده است. مثلاً در چند آیه به پیامبر اشاره شده است که این قرآن به‌سوی تو وحی می‌شود. مثلاً نکات مکرر در سوره - هر سوره‌ای را که می‌خواهد بخواند - استخراج شود. فرض بفرمایید این آیات مربوط به سوره «فُصِّلَتْ» است. در این سوره راجع به وحی مکرراً صحبت شده است. نوجوان این نکات را استخراج و حفظ کند. اینها مهم است. این که چند حرف است یا صفحه چندم است، مهم نیست. ما که قرآن با چاپ واحد نداریم؛ صدها چاپ قرآن داریم. آغاز یک سوره در این قرآن، صفحه ۳۲۵ است، اما در قرآن دیگر ممکن است صفحه ۱۰۰ باشد. لذا باید به بچه‌ها نکات لازم و مفید که آنها را به فهم مفاهیم قرآن نزدیک می‌کند، یاد دهید تا مثل نقشی که در سنگ می‌ماند، تا آخر عمر در ذهنشان بماند و مایه برکت شود.» (بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات قرآن؛ ۱۴/۱۰/۱۳۷۳).

مستندات قرآنی و حدیثی

در روایات متعدد، که شاید از لحاظ معنایی دارای حدی از تواتر باشند، بر لزوم داشتن نیت خالصانه در عبادات دلالت شده است. قرائت و حفظ قرآن نیز از این قاعده مستثنی نیست. گذشته از قاعده عمومی که می‌گوید «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ»، به‌طور ویژه برای حاملان قرآن، روایتی از امام محمد باقر علیه السلام نقل شده است: «قُرَاءَةُ الْقُرْآنِ ثَلَاثَةٌ: رَجُلٌ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَاتَّخَذَهُ بِضَاعَةً وَ اسْتَدَرَّ بِهِ الْمُلُوكَ وَ اسْتَطَالَ بِهِ عَلَى النَّاسِ؛ وَ رَجُلٌ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَحَفِظَ حُرُوفَهُ وَ صَبَّحَ حُدُودَهُ وَ أَقَامَهُ إِقَامَةَ الْقُدْحِ فَلَا كَثَرَ اللَّهُ هَوْلًا مِنْ حَمَلَةِ الْقُرْآنِ؛ وَ رَجُلٌ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَوَضَعَ دَوَاءَ الْقُرْآنِ عَلَى دَاءِ قَلْبِهِ فَأَسْهَرَ بِهِ لَيْلَهُ وَ أَظْمَأَ بِهِ نَهَارَهُ وَ قَامَ بِهِ فِي مَسَاجِدِهِ وَ تَجَافَى بِهِ عَنْ فِرَاشِهِ، فَبِأُولَئِكَ يَدْفَعُ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْبَلَاءَ وَ بِأُولَئِكَ يُدِيلُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَ بِأُولَئِكَ يُنْزِلُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْغَيْثَ مِنَ السَّمَاءِ، فَوَ اللَّهُ لَهُوْلًا فِي قُرَاءَةِ الْقُرْآنِ أَعَزُّ مِنَ الْكِبَرِيَّتِ الْأَحْمَرِ.» (کلینی، ۱۳۶۵: ۶۲۷/۲)؛ ترجمه: «قرآن‌خوانان سه دسته‌اند: ۱. مردی که قرآن را بخواند و آن را وسیله کسب و کار خود قرار دهد و به وسیله آن از پادشاهان درخواست بخشش کند و بر مردم فخر فروشد؛ ۲. مردی که قرآن را بخواند و حروف آن را حفظ کند اما حدود و احکام آن را ضایع سازد و آن را چون تیر کمان (بی‌اثر و بی‌جان) به کار گیرد - خداوند چنین حاملانی را فزونی نبخشد؛ ۳. و مردی که قرآن را بخواند و داروی قرآن را بر درد دل خویش بنهد، پس شب را با آن به بیداری گذراند و روز را با آن تشنه (از گناه و هوس) بماند، و در مساجدش به (خواندن و عمل به) آن قیام کند، و برای آن از بستر خود کناره گیرد. پس به واسطه اینان است که خداوند عزیزِ جبّار، بلا را دفع می‌کند، و به واسطه آنان است که خداوند عزّوجلّ بر دشمنان پیروزی می‌دهد، و به واسطه ایشان است که باران رحمت را از آسمان فرو می‌فرستد. به خدا سوگند که این دسته (سوم) در میان قرآن‌خوانان، از گوگرد سرخ (که نایاب‌ترین چیز است) نایاب‌ترند.»

روایت دیگری شبیه به این مضمون در مورد علم آموزی نیز از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده است: «إِنَّ مَنْ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ لِيَمَارِيَ بِهِ السُّفَهَاءَ أَوْ يُبَاهِيَ بِهِ الْعُلَمَاءَ أَوْ يَصْرِفَ وُجُوهَ النَّاسِ إِلَيْهِ لِيُعْظَمُوهُ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» (حرانی، ۱۴۰۴: ۴۳)؛ یعنی هرکس دانشی را بیاموزد تا با آن با نادانان جرّ و بحث کند، یا بر دانشمندان فخر فروشد، یا چهره‌ها را به سوی خود بگرداند تا او را بزرگ شمارند، پس جایگاه خود را در آتش (دوزخ) آماده کند.

۴. رعایت آداب تلاوت از جمله استعاذه هنگام تلاوت قرآن

رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه‌ای، در دیدار رمضانیه با حفاظ، قُراء و اساتید قرآن در سال ۱۴۰۳، بر رعایت آداب تلاوت تأکید کرده و یکی از مهم‌ترین آنها را چنین بیان فرمودند: «باید آداب تلاوت را مراعات کنید. اولین ادب این است که وقتی تلاوت می‌کنید قرآن را – چه خودتان در خانه، یا در بین جمع در اینجا و هر جای دیگر – بدانید که در حضور خدا هستید، دارید کلام او را بر ما می‌خوانید؛ توجّه داشته باشید که در حضور خداوند، دارید گفته او را به ما می‌رسانید، حرف او را به ما می‌رسانید. این یک احساسی به شما می‌دهد؛ این خیلی مهم است.» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم؛ ۱۴۰۳/۱۲/۱۲)

یکی از آداب تلاوت قرآن که ریشه در آیات قرآن داشته و لازم است حافظان و قاریان قرآن بدان مقید باشند، «استعاذه» است. ایشان در همان دیدار رمضانیه می‌فرمایند: «شما قرائت را با استعاذه شروع می‌کنید؛ [باید] این استعاذه حقیقی باشد. با این استعاذه واقعاً به خدا پناه ببرید از شرّ شیطان: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ که در سوره مبارکه نحل است. اگر این تلاوت با استعاذه شد، در خدمت اغراض شیطانی قرار نخواهد گرفت.» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم؛ ۱۴۰۱/۰۱/۱۴).

مستندات قرآنی و حدیثی

در مورد استعاذه، چون خود امام شهید به مستند قرآنی آن اشاره فرمودند، نیازی به توضیح بیشتر نیست. اما در مورد کیفیت تلاوت و حالت انسانی که ایشان بیان فرمودند، در روایت آمده است: عَنْ حَفْصِ قَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَشَدَّ خَوْفًا عَلَى نَفْسِهِ مِنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عليه السلام، وَ لَا أَرْجَى لِلنَّاسِ مِنْهُ، وَ كَانَتْ قِرَاءَتُهُ حَزَنًا، فَإِذَا قَرَأَ فَكَأَنَّهُ يُخَاطَبُ إِنْسَانًا. (حرّ عاملی، ۱۳۶۷: ۲۰۹/۶)؛ حَفْص گوید: هیچ‌کس را ندیدم که بر خود بیمناک‌تر از موسی بن جعفر عليه السلام باشد، و نه امیدوارتر از او به مردم. قرائت او همراه با اندوه بود، و هنگامی که قرآن می‌خواند، گویی با انسانی روبرو سخن می‌گوید.

۵. داشتن تلاوت صحیح و زیبا

حافظ باید در کنار حفظ، به کیفیت تلاوت خویش نیز توجه کند و سعی کند قرآن را زیبا تلاوت نماید. رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه‌ای، به شرکت‌کنندگان در مسابقات حفظ و قرائت و متولیان امور قرآنی کشور فرمودند:

«پس اول باید خوب بخوانید؛ تلاوت را خوب، زیبا و جامع و صحیح بخوانید؛ دوم، معانی و مفاهیم قرآنی را بفهمید، و سوم، قرآن را حفظ کنید. حفظ قرآن خیلی مهم است. شما جوانها به این احتیاج دارید و می‌توانید. وقتی شما حافظ قرآن هستید، این تکرار آیات قرآنی و انس دائمی با قرآن، به شما فرصت می‌دهد که در قرآن تدبّر کنید. «تدبر در قرآن» با همین‌طور خواندن و رد شدن به دست نمی‌آید؛ با یکبار و دوبار خواندن هم حاصل نمی‌شود؛ با تکرار و انس با آیه‌ای از قرآن و امکان تدبّر در آن به دست می‌آید. و چقدر لطایف در قرآن کریم هست که اینها را جز با تدبّر نمیتوان فهمید. بنابراین حفظ و فهم معانی قرآن و تلاوت آن لازم است.» (بیانات در دیدار قاریان شرکت‌کننده در بیست و سومین مسابقات بین‌المللی قرآن؛ ۱۳۸۵/۰۷/۰۴)

ایشان در دیدار با قرآنیون کشور، بر صحت خواندن تأکید کرده و نسبت به برخی کاستی‌های تجویدی هشدار دادند: «صحیح خواندن را جدی بگیرید؛ باید صحیح بخوانید. من می‌بینم بعضی از قراء خوب ما وقتی می‌خوانند، هنوز در گوشه و کنار خواندن‌هایشان - بر روی مبانی عربی‌خوانی و تجوید - یک بخشهای ناصحیح هست! نباید باشد دیگر؛ یک ذره مدّ زیادی، یک ذره جایی که می‌خواهید ادغام بکنید، بی‌توجه در اول ادغام، میل به اخفاء - اینهایی که گاهی اوقات به گوش ما می‌خورد - معلوم است که اینجا را می‌خواهید ادغام بکنید، اما شروع ادغام مثل شروع اخفاء است؛ خب [این] خراب می‌کند ادغام را؛ این شد غلط‌خوانی. توجه می‌کنید؟» (بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن؛ ۱۳۷۰/۰۱/۲۲).

مستندات قرآنی و حدیثی

بهترین شیوه خواندن قرآن، «ترتیل» است: «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا» (مزمل: ۴). بر اساس روایات، ترتیل بر دو رکن استوار است: یکی تلفظ صحیح کلمات و حروف قرآن، و دوم رعایت موازین صحیح وقف و ابتدا. سائلی از امام صادق (علیه السلام) در خصوص ترتیل، ذیل آیه «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا» پرسیدند، ایشان فرمودند: «التَّرتِیلُ تَجْوِیدُ الحُرُوفِ وَ مَعْرِفَةُ الوُقُوفِ» (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۷۱/۱). در برخی منابع، به جای «تجوید الحروف»، «اداء الحروف» یا «بیان الحروف» آمده است. این تفاوت در تعابیر، نشان می‌دهد که در تجوید، حروف باید به زیبایی بیان و ادا شوند.

نیز حدیثی از امیرالمؤمنین (علیه السلام) نقل شده که در تبیین معنای ترتیل از رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) چنین فرموده است: «التَّزْوِيلُ هُوَ أَنْ تُثَبَّتَ الْحُرُوفُ وَلَا تُنْثَرَهُ نَثْرُ الْخَصِي، وَلَا تُهَذَّهَ هَذُّ الشَّعْرِ، تَقِفُ عِنْدَ عَجَائِهِ وَتُحَرِّكُ بِهِ الْقُلُوبَ، وَلَا يَكُونُ هِمَّةٌ أَحَدِكُمْ آخِرَ السُّورَةِ.» (حمیری، بی تا، ۱۸۰؛ نیز ر.ک: مغربی، ۱۳۸۳ق: ۱۶۱/۱)؛ ترتیل عبارت است از اینکه حروف را (با ادای صحیح) تثبیت کنی، نه مانند ریگهای بیابان آن را پراکنده سازی و نه مانند شعر آن را با سرعت بخوانی، در کنار شگفتیهایش درنگ کنی و دلها را به وسیله آن به جنبش درآوری و هِمَّتِ هیچ یک از شما پایان سوره نباشد. این مضمون، بلکه گاه عین این کلمات، در مصادر حدیثی اهل سنت نیز قابل مشاهده است (ر.ک: بیهقی، ۱۴۲۱: ۳۶۰/۲؛ همو، ۱۴۲۴: ۲۰/۳؛ انصاری، بی تا، ۴۶).

۶. رعایت درست وقف و ابتدا

وقف و ابتدا ارتباط تنگاتنگی با فهم قرآن دارد. اگر حافظ قرآن مواضع درست وقف و ابتدا را انتخاب کند، تأثیر بهتری برای فهم قرآن در مستمع ایجاد خواهد کرد. رهبر معظم و شهید انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه‌ای، بارها بر این نکته تأکید کرده‌اند.

ایشان در پایان مراسم قرائت قاریان قرآن در سال ۱۳۶۹ فرمودند: «یک نکته دیگر [خطاب] به شما آقایانی است که در این رشته پیشرفت کرده‌اید... یکی دو نقص عمده در تلاوت‌های شما هست که باید این‌ها را برطرف کنید. یکی این است که شماها قطع و وصل‌هایتان همیشه به میزان نیست؛ گاهی دیده می‌شود که معنا خراب می‌شود؛ گاهی معنا خراب نمی‌شود، اما آن زیبایی را دیگر ندارد. وقتی شما می‌گویید: وَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ، یک جور از این عبارت چیزی می‌فهمیم؛ وقتی می‌گویید: وَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا، سُبْحَانَهُ، با یک فاصله کم نَفَس را می‌کشید، یک جور دیگر می‌فهمیم؛ این دومی درست است... این از زیبایی تلاوت شما به میزان زیادی خواهد کاست، کما اینکه می‌کاهد. وقتی در جمع کسانی که قرآن را می‌فهمند، بخوانید، این را اعتراض می‌کنند.» (بیانات در پایان مراسم قرائت قاریان قرآن؛ ۱۳۶۹/۰۱/۱۹).

ایشان در دیدار صمیمانه‌ای که همه ساله در طلیعه ماه مبارک رمضان دارند، چنین می‌فرمایند: «یک نکته دیگر هم در واقع یک شگرد است، در مورد قطع و وصل‌ها. یکی از قراء محترمی که امروز اینجا تلاوت کردند، خیلی خوب بود از این جهت... گاهی اوقات قطع مطلب در آیه قرآن موجب این می‌شود که مطلب در ذهن جا بگیرد، گاهی موجب این می‌شود که اهمّیت مطلب و خصوصیت و

نکته‌ای که در مطلب هست نشان داده شود... مثلاً در سوره قصص: فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ. اگر این را عادی بخوانیم، مفهوم معمولی را می‌رساند؛ اما وقتی قاری، تَمْشِي را جدا و عَلٰی اسْتِحْيَاءٍ را با فاصله بخواند، آن حیا را برجسته می‌کند؛ چون آن دختر بعد از گفت‌وگوهایی که در خانه درباره آن جوان شده، با حالتی دیگر نزد او آمده است. از این قبیل است که اگر توجه به این‌ها باشد، به نظر بنده خیلی خوب است. یا تکرار بعضی از آیات، یا ارتفاع و انخفاص صوت، این‌ها همه شگردهای مهمی است که کمک می‌کند به تأثیرگذاری قرآن در دلها. (بیانات در محفل انس با قرآن کریم؛ ۱۴۰۲/۰۱/۰۳).

ایشان در دیدار جمعی از قاریان قرآن در سال ۱۳۷۰، نسبت به رعایت نکردن قطع و وصل‌ها هشدار داده و فرمودند: «بعضی از برادرها که قرآن می‌خوانند، قطع و وصل‌ها غلط است. یک وقت شما آیه را وصل می‌کنید، مقول قول الهی قاطی می‌شود با مقول قول کفار! خب این خوب است؟ کسی که ترجمه قرآن را می‌فهمد، مثل این است که یک میخی در گوشش می‌زنند وقتی این را از شما می‌شنود... خب از همه راحت‌تر همین علانم وقفی است که گذاشته‌اند؛ اگر این را هم مراعات نمی‌کنید، همان شکلی که در معمول قرآن‌ها «ج» و «ط» و «م» و مانند این‌ها را گذاشتند، رعایت کنید.» (بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن؛ ۱۳۷۰/۰۱/۲۲).

مستندات قرآنی و حدیثی

همان‌گونه که در مباحث پیشین گذشت، در سوره‌های مؤمل (آیه ۴)، فرقان (آیه ۳۲) و مدثر (آیه ۵) سفارش شده که مسلمانان قرآن را با ترتیل بخوانند.

از امام علی (علیه السلام) دو تعریف برای ترتیل نقل شده است:

۱. «التَّزْتِيلُ أَدَاءُ الْحُرُوفِ وَ حِفْظُ الْوُقُوفِ»؛ یعنی ادای صحیح حروف و رعایت موارد وقف.

۲. «التَّزْتِيلُ تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَ مَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ»؛ یعنی خوب ادا کردن حروف و آگاهی از موارد

وقف. (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۷۱/۱).

نیز از عبدالله بن عباس، صحابی بزرگ پیامبر ﷺ و از نویسندگان وحی، روایت شده است: «الْوُقُوفُ مَنَازِلُ الْقُرْآنِ»؛ یعنی وقف‌ها منزل‌های قرآن هستند. ابن انباری از عبدالله بن عمر نقل می‌کند که می‌گفت: «وقتی سوره‌ای بر پیامبر نازل می‌شد، حلال و حرام آن را می‌آموختیم و جاهای وقف را یاد می‌گرفتیم.»

با استفاده از کلام حضرت علی (علیه السلام) و آیات ترتیل می‌توان گفت: رعایت احکام تجویدی و ادای صحیح حروف، نیمی از ترتیل است و حفظ و رعایت موارد وقف، نیم دیگر آن را تشکیل می‌دهد. هر نوع قرائتی که بدون رعایت یکی از این دو بخش باشد، از حدّ ترتیل خارج و بر خلاف توصیه صریح شرع است. بنابراین، سزاوار است که حافظان قرآن به این مسئله اهمیت داده و بهترین مواضع را برای وقف، وصل و ابتدای آیات انتخاب کنند.

۷. لزوم تدبر و تلاش برای فهم معانی قرآن

کسی که قرآن را حفظ می‌کند، باید بکوشد معانی آن را بفهمد تا بهره او از حفظ قرآن، تنها به الفاظ محدود نشود. رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه‌ای، این توصیه را هم به قاریان، هم به حافظان کلام وحی و هم به مستمعان قرآن داشته‌اند: «کاری کنید که مستمع قرآن، معنای قرآن را بفهمد. شرط کنید بر قاری قرآن که معنای آنچه را می‌خواند، بفهمد. به برادران نوجوانی که قرآن را می‌خوانند یا حفظ می‌کنند - با این استعدادهای خوبی که بحمدالله دارند - تأکید کنید که باید معنا و ترجمه آن قسمت از قرآن را که می‌خوانند و یا حفظ می‌کنند، بفهمند.» (بیانات در جلسه اختتامیه مسابقات قرائت قرآن؛ ۱۳۷۱/۱۱/۰۵).

ایشان در جای دیگر فرمودند: «حفظ قرآن، فهمیدن مفاهیم و ترجمه کلمه به کلمه قرآن، برای کسانی که به زبان عربی آشنایی ندارند، لازم است. وقتی که کلمات قرآن را فهمیدید، آن وقت تدبر لازم است.» (بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات قرآن؛ ۱۳۷۷/۰۹/۰۱).

مستندات قرآنی و حدیثی

قرآن کریم از سویی، هدف از نزول را تدبر بیان می‌دارد: ﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ (ص: ۲۹)؛ یعنی این کتاب پربهرکتی است که به سوی تو نازل کردیم تا در آیات آن تدبر کنند و خردمندان متذکر شوند.

و از سوی دیگر، عدم تدبر در قرآن رانکوهش می‌کند: ﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ﴾ (نساء: ۸۲؛ محمد: ۲۴).

تعداد قابل توجهی از روایات بر اهمیت تدبر و تفکر هنگام قرائت قرآن تأکید دارند. از امیرالمؤمنین (علیه السلام) نقل شده است: «أَلَا لَا خَيْرَ فِي قِرَاءَةٍ لَيْسَ فِيهَا تَدَبُّرٌ، أَلَا لَا خَيْرَ فِي عِبَادَةٍ لَيْسَ فِيهَا تَفَكُّرٌ.» (کلینی، ۱۳۶۵: ۶۱۴/۲).

همچنین روایات متعددی وجود دارد که بر اهمیت «ترتیل» تأکید دارند. در این روایات نیز به نوعی بر فهم قرآن تأکید شده است؛ زیرا از خواندن قرآن با شتاب و عجله و بدون توجه به معانی آیات نهی شده است. شیخ کلینی روایتی نقل می‌کند که در آن راوی از امام صادق (علیه السلام) درباره معنای «وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا» سؤال می‌کند. حضرت در پاسخ، فرمایش امیرالمؤمنین (علیه السلام) را بیان می‌فرماید: «يَعْنِي بَيْنَهُ تَبْيِينًا، وَلَا تَهْذُهُ هَذَا الشَّعْرُ، وَلَا تَنْثُرُهُ نَثْرَ الْحَصَى، وَ قَرَّعُوا بِهِ قُلُوبَكُمْ الْقَاسِيَةَ، وَلَا يَكُونُ هُمْ أَحَدِكُمْ آخِرَ السُّورَةِ.» (کلینی، ۱۳۶۵: ۶۱۴/۲)؛ یعنی آن را به خوبی بیان کن، و مانند شعر آن را با شتاب نخوان، و مانند ریگ آن را پراکنده مساز، بلکه دلهای سخت خود را به وسیله آن به هراس آورید، و همت هیچ‌یک از شما پایان سوره نباشد (یعنی هدف شما خواندن همراه با تدبّر و تأمل در معانی و مفاهیم باشد، نه اینکه به هر صورتی که شده، سوره را به آخر برسانید).

نیز حدیثی از امیرالمؤمنین (علیه السلام) نقل شده که در تبیین معنای ترتیل از رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) چنین فرموده است: «التَّرْتِيلُ هُوَ أَنْ تُثَبَّتَ الْحُرُوفُ وَلَا تَنْثُرَهُ نَثْرَ الْحَصَى، وَلَا تَهْذُهُ هَذَا الشَّعْرُ، تَقِفُ عِنْدَ عَجَائِبِهِ وَ تُحَرِّكُ بِهِ الْقُلُوبَ، وَلَا يَكُونُ هِمَّةُ أَحَدِكُمْ آخِرَ السُّورَةِ.» (حمیری، بی‌تا، ۱۸۰؛ نیز ر.ک: مغربی، ۱۳۸۳ق: ۱/۱۶۱).

این مضمون، بلکه گاه عین این کلمات، در مصادر حدیثی اهل سنت نیز قابل مشاهده است (ر.ک: بیهقی، ۱۴۲۱: ۳۶۰/۲؛ همو، ۱۴۲۴: ۲۰/۳؛ انصاری، بی‌تا، ۴۶).

۸. عمل به فرامین سرنوشت ساز قرآن

شهید امام خامنه‌ای در دیدار با شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی حفظ و قرائت قرآن کریم، بر اهمیت عمل به قرآن تأکید داشتند: «حمد و شکر می‌کنیم خدای متعال را که به ما توفیق انس با قرآن را داد. اگر ملتی بتواند از طریق انس با قرآن، خود را در فضای قرآنی قرار دهد، در فضای معرفتی قرآن قرار دهد، خواهد توانست مشکلات خود را برطرف کند. مشکل بزرگ مسلمانان دنیا دوری از قرآن است؛ علاج هم برگشت به قرآن است. قرآن فقط برای تلاوت کردن در کنج و زوایا نیست؛ قرآن برای عمل است؛ قرآن برای شناخت و معرفت است؛ قرآن برای این است که جامعه

اسلامی تکلیف خود را بفهمد؛ وظیفه خود را بفهمد؛ از حیرت نجات پیدا کند؛ از ظلمات نجات پیدا کند. جلسه قرآن، تلاوت قرآن و صوت قرآن، مقدمه برای معرفت مفاهیم قرآنی است. عیب بزرگ کار ما مسلمانها، ما امت اسلامی این جاست که دم از قرآن می‌زنیم، اما به قرآن عمل نمی‌کنیم؛ دم از محبت خدا می‌زنیم، اما از دین خدا پیروی نمی‌کنیم. «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ» «اگر کسی خدا را دوست می‌دارد، دلیل صدق او تبعیت از پیغمبر است؛ تبعیت از قرآن است.» (بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات حفظ و قرائت قرآن کریم؛ ۱۳۷۹/۰۸/۰۹).

ایشان در سخنان دیگری بر اهمیت عمل به قرآن تأکید کرده و در عین حال به این مطلب تصریح می‌فرمایند که نباید شعار «عمل به قرآن» ما را از تلاوت زیبا باز دارد: «اگر ما معتقدیم - که معتقدیم - که عمل به قرآن، اساس و محور احیاء قرآن است و مسئله به تلاوت و خواندن و این‌ها ختم نمی‌شود - که به آن اعتقاد داریم؛ معتقدیم باید به قرآن عمل کنیم، باید جامعه‌مان را قرآنی کنیم، باید فکرم‌ان را قرآنی کنیم، باید عملمان را قرآنی کنیم، باید قرآن را باور کنیم؛ قرآن را باور کنیم و وعده قرآن را وعده صدق و حق بدانیم، همین‌طور که خود قرآن می‌فرماید: «وَوَعَدْتُ كَلِمَةً رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ»؛ همچنانی که باید تعاملمان با شخص خودمان، با افراد خانواده‌مان، با افراد محیط کارمان، با افراد اجتماعمان، با مسلمین کشورهای دیگر، با قدرتها، با ملت‌ها و همه این‌ها باید با نفس و روح قرآنی تنظیم بشود؛ این‌ها همه‌اش درست است و به آن اعتقاد داریم؛ احیاء قرآن، عمل به قرآن و گرامی‌داشت قرآن این است؛ این‌ها درست - اما این‌ها معنایش این نیست که ما تلاوت قرآن را دست کم بگیریم. من می‌خواهم به شما «قرآنی»‌ها - که اهل تلاوت، اهل تجوید و اهل لحن و آهنگ و صوت و خواندن قرآنید - این را تأکید کنم، گاهی شنیده می‌شود که بعضی می‌گویند آقا به قرآن باید عمل کرد؛ خوب، این حرف درستی است؛ اما مقصودشان این است که تلاوت قرآن و آرایه‌های قرآنی را دست کم بگیرند! من با این مخالفم. تلاوت قرآن هم جزو یک مجموعه و منظومه‌ای است که این‌ها همه به هم متصل است؛ این هم بایستی مورد توجه قرار بگیرد و گرامی داشته شود. هم باید تلاوت بکنید و هم باید معانی قرآن را بفهمید؛ اگر معنای قرآن را نفهمیدید، می‌توانید بهتر تلاوت کنید.» (بیانات در دیدار قاریان شرکت‌کننده در بیست و سومین مسابقات بین‌المللی قرآن؛ ۱۳۸۵/۰۷/۰۴).

مستندات قرآنی و حدیثی

یکی از وظایف حافظان قرآن کریم، عمل به آیات الهی است. حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) درباره قرآن کریم می‌فرمایند: «... وَ اعْلَمُوا أَنَّ الْقُرْآنَ نَاصِحٌ لَا يَغْشُ، وَ هَادٍ لَا يُضِلُّ، وَ مُحَدِّثٌ لَا يَكْذِبُ. وَ مَا جَالَسَ أَحَدٌ هَذَا الْقُرْآنَ إِلَّا قَامَ عَنْهُ بِزِيَادَةٍ أَوْ نَقْصَانٍ: زِيَادَةٍ فِي هُدًى، أَوْ نَقْصَانٍ فِي عَمًى.» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶)؛ بدانید که قرآن، خیرخواهی است که خیانت نمی‌ورزد، و راهنمایی است که گمراه نمی‌کند، و سخنگویی است که دروغ نمی‌گوید. هیچ‌کس با این قرآن همنشین نشد، مگر اینکه با افزایشی یا کاهششی از کنار آن برخاست؛ افزایشی در هدایت، یا کاهششی در کوری و گمراهی.

حافظ قرآن با انیس مستمر با قرآن، تأمل و تدبّر در آیات، زمینه‌ای مناسب‌تر برای عمل به دستورات قرآن کریم دارد. در هر حادثه و واقعه‌ای، ناخودآگاه قرآن به‌عنوان مشاوره‌ی راستین که همواره همراه حافظ و صاحب‌خویش است، نقش هدایت‌بخش خود را ایفا نموده و آیه‌ای نورانی را به‌عنوان دستورالعمل در ذهن حافظ تداعی و یادآوری می‌کند. مطابق فرمایش مولانا، صرف‌نشست و برخاست با قرآن، زمینه‌ساز هدایت و عمل به آیات و رفع نقصان‌ها و افزایش در هدایت و صلاح است. در همین کتاب شریف نهج البلاغه، حضرت امیر (علیه السلام) دستور می‌دهند که به ریسمان قرآن چنگ بزن و به حلال و حرام آن عمل کن (نهج البلاغه، نامه ۶۹). در دعای مشهور ختم قرآن که از سوی امام صادق (علیه السلام) نقل شده است، از درگاه خداوند متعال مسئلت می‌کنیم که ما را جزو افرادی قرار دهد که به حلال و حرام قرآن عمل می‌کنند (شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۱۴۱).

تأکید بر عمل برای عالمان و نکوهش دانشمندان بی‌عمل در روایات، به‌قدری زیاد است که خود بحثی مفصل می‌طلبد و از حوصله این مقاله خارج است.

۹. تخلّق به اخلاق قرآنی

داشتن اخلاق قرآنی، خود مصداقی برای عمل به قرآن است؛ اما با توجه به اهمیت آن و تأکیدات رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، به‌صورت مستقل به آن اشاره می‌شود. ایشان در دیدار اولین روز ماه مبارک رمضان با حافظان و قاریان قرآن چنین می‌فرمایند: «خدای متعال را شاکریم که ما را با قرآن مانوس کرد. جامعه مسلمان ما تا قبل از سالهای پیروزی

انقلاب، با اینکه علاقه‌مند به قرآن بود، عاشق قرآن بود، اما مانوس با قرآن نبود. این هم از برکات انقلاب است که جوانهای ما، صاحبان صوت و ذوق و هنر تلاوت و استعداد و آمادگی برای فراگیری، بحمدالله در این میدان وارد شدند و پیشرفت کردند. ولی اینها مقدمه است؛ مقدمه برای فهم قرآن و تخلق به اخلاق قرآن. یک مسئله، مسئله احترام ظاهری و پاسداشتن از حرمت قرآن است به معنای الفاظ قرآن، اصوات قرآنی؛ این در جای خود چیز محترم و مهمی است. مسئله بالاتر، تخلق به اخلاق قرآنی است؛ سبک زندگی را منطبق با قرآن قرار دادن.» (بیانات در محفل انس با قرآن؛ ۱۳۹۲/۰۴/۱۹).

کسی که با قرآن مانوس شد و حافظ قرآن گردید، این انس در کل وجود او تأثیرگذار است؛ حتی در نحوه سخن گفتن و اندیشه او. شاید بتوان شاعر بلندآوازه ایرانی، حافظ شیرازی را به تعبیر رهبر معظم انقلاب، مصداقی برای آن معرفی کرد. ایشان فرمودند: «معروف‌ترین و محبوب‌ترین شاعر کشور، یعنی حافظ شیرازی، حافظ قرآن است که «قُرْآنَ زَبَرِ یُخَوِّدَ با چارده روایت». این شاعر غزلسرای شیرین‌سخن و رند، قرآن را با چهارده روایت، با چهارده اختلاف قرائت حفظ بوده. در این اختلاف قرائت‌هایی که می‌خوانند، ما کمتر قاری‌ای دیده‌ایم که مسلط باشد به قرائت هفت قاری معروف تاریخ که هر کدام دو راوی دارند که می‌شود چهارده روایت. بعد هم می‌گوید: «هر چه دارم همه از دولت قرآن دارم»؛ یعنی شعرش هم مال قرآن است، هنرش هم مال قرآن است، معرفتش هم مال قرآن است، عرفانش هم مال قرآن است، رندی‌اش هم مال قرآن است؛ همه چیز را از قرآن دارد. تلفیق از این زیباتر که دین و هنر این‌جور با هم مخلوط بشوند و تلفیق بشوند؟ همچنین در کنار اینها حماسه است.» (بیانات در دیدار دست‌اندرکاران برگزاری کنگره شهدای استان فارس؛ ۱۴۰۳/۰۸/۰۲).

مستندات قرآنی و حدیثی

در ابتدای این عنوان اشاره شد که «تخلق به اخلاق قرآنی» می‌تواند خود مصداقی برای عمل به قرآن باشد، اما خود این تعبیر در روایات برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به کار رفته است که «كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ»؛ یعنی اخلاق ایشان، قرآن مجسم بود (ر.ک: ابن ابی‌الحدید، ۱۳۸۷: ۱۴۳/۶؛ صدوق، ۱۴۰۳: ۱۲۲/۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۳۶/۳).

۱۰. اهدای ثواب تلاوت به ارواح شهدا و گذشتگان

حافظ قرآن توفیق دارد که دائماً قرآن را تلاوت کند؛ چه در محفل و در حضور مستمعین، و چه به صورت فردی به عنوان مرور، زیرا اگر به صورت مرتب مرور نکند، محفوظاتش دچار فراموشی می‌شود. رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه‌ای، در یکی از دیدارهایی که با حافظان و قاریان داشتند، به این مسئله اشاره داشتند: «امروز هم بحمدالله به برکت این تلاوت‌های بسیار خوب، جلسه پرمغز و پرمعنا و با حالی بود، بخصوص با تذگری که این مجری خوش‌ذوق خوش‌سخن ما دادند در مورد اهداء ثواب این تلاوت‌ها و آنچه امروز در این جلسه گذشت، به ارواح طیبۀ شهدای اخیری که در تهران تشییع شدند.» (بیانات در محفل انس با قرآن؛ ۱۳۹۴/۰۳/۲۸).

مستندات قرآنی و حدیثی

قرآن خواندن برای اموات، که در این فرمایش امام شهید آمده است، را می‌توان از دو منظر مورد بررسی قرار داد:

منظر اول: روایاتی که به صورت کلی بیان می‌کنند که به یاد اموات و گذشتگان باشید و آنها از کارهای نیک شما بهره می‌برند، و روشن است که قرائت قرآن یکی از کارهای نیک و پسندیده است. در این مورد، روایاتی وجود دارد که به برخی اشاره می‌شود:

۱. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است: «مردگانتان را که در قبرها آرمیده‌اند از یاد نبرید. مردگان شما امید احسان شما را دارند. مردگان شما زندانی هستند و به کارهای نیک شما رغبت دارند. آنها خود، قدرت انجام کاری را ندارند، شما صدقه و دعایی به آنها هدیه کنید».

۲. امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «مرده به خاطر طلب رحمت و آمرزشی که برای او می‌شود، شادمان می‌گردد، همان گونه که زنده به وسیله هدیه‌ای که به او می‌دهند، خوشحال می‌گردد».

منظر دوم: روایاتی که آثار قرائت قرآن برای اموات را بیان می‌کنند؛ مانند این روایت که امام رضا علیه السلام فرمودند: «هرکس قبر مؤمنی را زیارت کند و در کنار آن هفت مرتبه *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ* بخواند، خداوند او را با صاحب قبر می‌آمرزد».

اهل قبور نیازمند به استغفار و طلب رحمت و اهداء ثواب هستند. در همین زمینه، امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «ثوابی که پس از مرگ به انسان می‌رسد، سه چیز است: ۱. صدقه جاریه...

۲. راه و رسم صحیحی که شخص در حال حیات بدان عمل می‌کرد و به گونه‌ای بوده که الگو برای دیگران می‌شد؛ ۳. فرزندی شایسته که برای او طلب مغفرت کند و موجبات آمرزش پدر را فراهم

سازد.» در جای دیگر می‌فرماید: «همان‌گونه که زندگان با هدایا شاد می‌شوند، اهل قبور و برزخیان نیز با ترحم و استغفاری که نسبت به آنان می‌شود، شاد می‌گردند.» بنابراین، اهداء ثواب و طلب مغفرت برای اهل قبور نافع است و از طریق اهل بیت علیهم‌السلام توصیه شده است.

در روایت آمده است: «عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ علیه‌السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ: إِنَّ أَبِي سَأَلَ جَدَّكَ عَنْ خْتَمِ الْقُرْآنِ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ، فَقَالَ لَهُ جَدُّكَ: فِي كُلِّ لَيْلَةٍ. فَقَالَ لَهُ: فِي شَهْرِ رَمَضَانَ؟ فَقَالَ لَهُ جَدُّكَ: فِي شَهْرِ رَمَضَانَ. فَقَالَ لَهُ أَبِي: نَعَمْ مَا اسْتَطَعْتُ. فَكَانَ أَبِي يَخْتُمُهُ أَرْبَعِينَ خْتَمَةً فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، ثُمَّ خَتَمْتُهُ بَعْدَ أَبِي فَرُبَّمَا زِدْتُ وَرُبَّمَا نَقَصْتُ عَلَى قَدْرِ فَرَاعِي وَشُعْلِي وَنَشَاطِي وَ كَسَلِي. فَإِذَا كَانَ فِي يَوْمِ الْفِطْرِ جَعَلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم خْتَمَةً، وَ لِعَلِيِّ علیه‌السلام أُخْرَى، وَ لِفَاطِمَةَ علیها‌السلام أُخْرَى، ثُمَّ لِلْأَيِّمَةِ علیها‌السلام حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَيْكَ، فَصَيَّرْتُ لَكَ وَاحِدَةً مُنْذُ صِرْتُ فِي هَذِهِ الْحَالِ. فَأَيُّ شَيْءٍ لِي بِذَلِكَ؟ قَالَ: لَكَ بِذَلِكَ أَنْ تَكُونَ مَعَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. قُلْتُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، فَلِي بِذَلِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ.» (حرّ عاملی، ۱۳۶۷: ۲۱۸/۶)؛ ترجمه: علی بن مغیره گوید: به امام کاظم علیه‌السلام عرض کردم: پدرم از جدّ شما درباره ختم قرآن در هر شب پرسید. جدّ شما فرمود: در هر شب. عرض کرد: در ماه رمضان؟ فرمود: در ماه رمضان. پدرم عرض کرد: آری، هر چه توانایی دارم. پدرم چهل ختم قرآن در ماه رمضان انجام می‌داد. پس از او، من نیز ختم می‌کنم، گاهی بیشتر و گاهی کمتر، به اندازه فراغت و شغل و نشاط و کسالم. و چون روز عید فطر شود، یک ختم را به رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هدیه می‌کنم، یک‌دیگر را به علی علیه‌السلام، یک‌دیگر را به فاطمه علیها‌السلام، و سپس برای هر یک از ائمه علیهم‌السلام تا اینکه به شما می‌رسم و برای شما نیز یک ختم قرار داده‌ام. چه پاداشی برای من در این کار هست؟ فرمود: پاداش این است که روز قیامت با آنان باشی. گفتم: الله اکبر! این پاداش من است؟ سه بار فرمود: آری.

نکته مهم در این روایت این است که علی بن مغیره، ختم قرآن را به امام وقت خود (موسی بن جعفر علیه‌السلام) هدیه می‌کند، در حالی که ایشان زنده هستند و این کار مورد تأیید و تقریر امام علیه‌السلام قرار می‌گیرد. از همین رو، خواندن قرآن و اهداء ثواب آن به حضور مقدس امام زمان علیه‌السلام، یکی از آداب منتظران در زمان غیبت ذکر شده است.

نتیجه‌گیری

بررسی جامع بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در حوزه حفظ قرآن، نشان می‌دهد که ایشان با نگاهی راهبردی، حافظان قرآن را به‌مثابه پرچم‌داران هدایت اجتماعی و معنوی جامعه اسلامی معرفی کرده و بایستگی‌های ویژه‌ای برای آنان برمی‌شمارند.

بایسته‌های اساسی حافظان در این دیدگاه عبارت است از: تکرار مستمر محفوظات، قدرشناسی و شکرگزاری نعمت حفظ، پرهیز از خودنمایی و نمایش‌گرایی افراطی، رعایت آداب تلاوت (از جمله استعاذه و وقف و ابتدای صحیح)، تلاش برای فهم معانی و تدبّر در آیات، عمل به آموزه‌های قرآن، و تخلّق به سیره و سلوک قرآنی. همچنین ایشان بر نقش تربیتی خانواده‌ها و نظام آموزشی در تشویق کودکان و نوجوانان به حفظ قرآن، تأکید ویژه دارند و تربیت ده‌ها میلیون حافظ را یکی از اهداف کلان کشور می‌شمارند. مستندات قرآنی و روایی ارائه‌شده در این پژوهش، همگی مؤید آن است که دیدگاه رهبر شهید انقلاب اسلامی، نه تنها برخاسته از نصوص دینی است، بلکه تفسیری کاربردی و جامعه‌شناختی از آن نصوص در راستای حیات طیّبه قرآنی ارائه می‌دهد.

بنابراین، عمل به رهنمودهای ایشان در حوزه حفظ قرآن، می‌تواند نقطه‌عطفی در تحوّل فردی و اجتماعی جوامع اسلامی باشد و مسیر نیل به تمدّن نوین اسلامی را هموار سازد. تحقق این مهم، نیازمند برنامه‌ریزی منسجم، حمایت نهادهای فرهنگی و تربیتی، و نهادینه‌سازی فرهنگ قرآن‌محوری در تمامی سطوح جامعه است.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- الهندی، علاءالدین علی الممتقی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الأفعال، چاپ پنجم، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۵ق.
- ابن ابی الحديد، شرح نهج البلاغه، چاپ دوم، بیروت: دار إحياء الكتب العربيه، ۱۳۸۷ق.
- ابن منظور، ابو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع - دار صادر، ۱۴۱۴ق.
- اصفهانی، حسین بن محمد راعب، مفردات ألفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، بیروت - دمشق: دار العلم - الدار الشامیه، ۱۴۱۲ق.
- بخاری، محمد بن اسماعیل، الجامع الصحيح، بیروت: دار الفكر، ۱۴۰۱ق.
- حرانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، چاپ دوم، قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.
- حرّ عاملی، شیخ محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، چاپ ششم، تهران: اسلامیه، ۱۳۶۷ش.
- حلی، احمد بن محمد بن فهد، عدة الداعی و نجات الساعی، بیروت: دار الكتاب الاسلامی، ۱۴۰۷ق.
- دهخدا، علی اکبر، لغتنامه، تهران: انتشارات دانشگاه، ۱۳۷۱ش.
- رازی، ابو الحسین احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ق.
- راوندی، قطب الدین، الخرائج و الجرائح، چاپ اول، قم: مؤسسه امام مهدی علیه السلام، ۱۴۰۹ق.
- ری شهری، محمد، میزان الحکمه، چاپ اول، قم: مکتب الاسلامی، ۱۳۶۳ش.
- شیخ طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، الاستبصار فیما اختلف من الاخبار، چاپ سوم، تهران: دار الكتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ق.
- شیخ طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، چاپ چهارم، تهران: دار الكتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
- صدوق، محمد بن علی ابن بابویه، معانی الاخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۳ق.

طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.

عاملی، سید جعفر مرتضی، پژوهش نو درباره قرآن کریم، چاپ اول، قم: شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴ش.

عسکری، مرتضی، القرآن الکریم و روایات المدرستین، چاپ دوم، تهران: مجمع علمی الاسلامی، ۱۴۱۶ق.

عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، تهران: المطبعة العلمية، ۱۳۸۰ق.

فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، چاپ دوم، قم: نشر هجرت، ۱۴۱۰ق.

فیض کاشانی، محمد بن مرتضی، الوافی، اصفهان: کتابخانه امام امیر المؤمنین علی (علیه السلام)، ۱۴۰۶ق.
فیومی، احمد بن محمد مقری، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قم: منشورات دار الرضی، بی تا.

کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش.

مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، چاپ دوم، بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ق.

مدرسی، محمد تقی، تفسیر هدایت، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۷ش.

مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.

معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، چاپ سوم، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۶ق.

معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: امیر کبیر، ۱۳۷۱ش.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش.

موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، چاپ اول، تهران: تنظیم و نشر آثار اسلامی، ۱۳۷۶ش.

نوری، محدث میرزا حسین، مستدرک الوسائل، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ق.

وافدی، محمد بن عمر، المغازی، چاپ سوم، بیروت: منشورات اعلمی، ۱۴۰۹ق.

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای <https://farsi.khamenei.ir>

References

- The Holy Qur'an.
- Nahj al-Balagha (The Peak of Eloquence).
- Al-Hindi, Ala al-Din Ali al-Muttaqi. *Kanz al-Ummal fi Sunan al-Aqwal wa al-Af'al*. 5th ed. Beirut: Mu'assasat al-Risalah, 1405 AH (1984–1985 AD).
- Ibn Abi al-Hadid. *Sharh Nahj al-Balagha*. 2nd ed. Beirut: Dar Ihya' al-Kutub al-Arabiyyah, 1387 AH (1967–1968 AD).
- Ibn Manzur, Abu al-Fadl Jamal al-Din Muhammad ibn Mukarram. *Lisan al-Arab*. 3rd ed. Beirut: Dar al-Fikr lil-Tiba'ah wa al-Nashr wa al-Tawzi' – Dar Sadir, 1414 AH (1993–1994 AD).
- Isfahani, Husayn ibn Muhammad al-Raghib. *Mufradat Alfaz al-Qur'an*. Edited by Safwan Adnan Dawudi. Beirut–Damascus: Dar al-'Ilm – al-Dar al-Shamiyyah, 1412 AH (1991–1992 AD).
- Bukhari, Muhammad ibn Ismail. *Al-Jami' al-Sahih*. Beirut: Dar al-Fikr, 1401 AH (1980–1981 AD).
- Harrani, Hasan ibn Shu'bah. *Tuhaf al-Uqul*. 2nd ed. Qom: Publications of the Society of Seminary Scholars, 1404 AH (1983–1984 AD).
- Hurr al-Amili, Shaykh Muhammad ibn al-Hasan. *Wasa'il al-Shi'ah*. 6th ed. Tehran: Islamiyyah, 1367 SH (1988–1989 AD).
- Hilli, Ahmad ibn Muhammad ibn Fahd. *'Uddat al-Da'i wa Najat al-Sa'i*. Beirut: Dar al-Kitab al-Islami, 1407 AH (1986–1987 AD).
- Dehkhoda, Ali-Akbar. *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University Publications, 1371 SH (1992–1993 AD).
- Razi, Abu al-Husayn Ahmad ibn Faris. *Mu'jam Maqayis al-Lughah*. Qom: Publications of the Office of Islamic Propagation, 1404 AH (1983–1984 AD).
- Ravandi, Qutb al-Din. *Al-Khara'ij wa al-Jara'ih*. 1st ed. Qom: Imam Mahdi Institute, 1409 AH (1988–1989 AD).
- Rayshahri, Muhammad. *Mizan al-Hikmah*. 1st ed. Qom: Maktab al-Islami, 1363 SH (1984–1985 AD).
- Shaykh al-Tusi, Abu Ja'far Muhammad ibn al-Hasan. *Al-Istibsar fima Ukhtulifa min al-Akhbar*. 3rd ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1390 AH (1969–1970 AD).

- Shaykh al-Tusi, Abu Ja'far Muhammad ibn al-Hasan. *Tahdhib al-Ahkam*. 4th ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1407 AH (1986–1987 AD).
- Saduq, Muhammad ibn Ali ibn Babawayh. *Ma'ani al-Akhbar*. Qom: Office of Islamic Publications affiliated with the Society of Seminary Scholars of Qom, 1403 AH (1982–1983 AD).
- Tabarsi, Fadl ibn Hasan. *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. 3rd ed. Tehran: Naser Khosrow Publications, 1372 SH (1993–1994 AD).
- Amili, Sayyid Ja'far Murtada. *A New Study of the Holy Qur'an*. 1st ed. Qom: Islamic Propagation Coordination Council, 1374 SH (1995–1996 AD).
- Askari, Murtada. *The Holy Qur'an and the Narrations of the Two Schools*. 2nd ed. Tehran: Islamic Scholarly Association, 1416 AH (1995–1996 AD).
- Ayyashi, Muhammad ibn Mas'ud. *Tafsir al-Ayyashi*. Tehran: al-Matba'ah al-'Ilmiyyah, 1380 AH (1959–1960 AD).
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad. *Al-Ayn*. 2nd ed. Qom: Nashr Hijrat, 1410 AH (1989–1990 AD).
- Fayd Kashani, Muhammad ibn Murtada. *Al-Wafi*. Isfahan: Library of Imam Amir al-Mu'minin Ali, 1406 AH (1985–1986 AD).
- Fayyumi, Ahmad ibn Muhammad al-Muqri. *Al-Misbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabir li al-Rafi'i*. Qom: Manshurat Dar al-Radi, n.d.
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. *Al-Kafi*. 4th ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1365 SH (1986–1987 AD).
- Majlisi, Muhammad Baqir. *Bihar al-Anwar*. 2nd ed. Beirut: Mu'assasat al-Wafa', 1403 AH (1982–1983 AD).
- Modarresi, Muhammad Taqi. *Tafsir Hedayat*. Mashhad: Islamic Research Foundation, 1377 SH (1998–1999 AD).
- Mostafavi, Hasan. *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Qur'an al-Karim*. Tehran: Book Translation and Publication Agency, 1360 SH (1981–1982 AD).
- Ma'refat, Muhammad Hadi. *Al-Tamhid fi 'Ulum al-Qur'an*. 3rd ed. Qom: Islamic Publishing Institute, 1416 AH (1995–1996 AD).
- Moin, Mohammad. *Moin Persian Dictionary*. Tehran: Amir Kabir, 1371 SH (1992–1993 AD).
- Makarem Shirazi, Naser. *Tafsir Nemuneh*. 1st ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1374 SH (1995–1996 AD).

- Mousavi Khomeini, Ruhollah. *Tahrir al-Wasilah*. 1st ed. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, 1376 SH (1997–1998 AD).
- Nuri, Mirza Husayn al-Muhaddith. *Mustadrak al-Wasa'il*. 1st ed. Qom: Mu'assasat Al al-Bayt, 1408 AH (1987–1988 AD).
- Waqidi, Muhammad ibn Umar. *Al-Maghazi*. 3rd ed. Beirut: Manshurat al-A'lam, 1409 AH (1988–1989 AD).